

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๒ คู่มือหลักสูตร

ชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค (ป.ธ.๘) วิชาแปลมคธเป็นไทย

ชั้นเปรียญธรรม ๙ ประโยค (ป.ธ.๙) วิชาแปลไทยเป็นมคธ

โครงการพัฒนาหนังสือประกอบการศึกษาพระปริยัติธรรม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิสุทธีมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๒

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ที่ปรึกษา	: รศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง	
คณะกรรมการ	: พระศรีศาสนบัณฑิต, ผศ., พระมหาขวัญชัย ปุตุตวิเสโส	พระมหาถาวร ถาวรเมธี, ดร.
ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ	: รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร	
ผู้แปล	: นายสินชัย วงษ์จำนงค์	นายสนธิญาณ รักษาภักดิ์
ออกแบบปก	: นายพิจิตร พรหมลี	
จัดรูปเล่ม	: นายสมบุญณ์ เฟ่งพิศ	
พิสูจน์อักษร	: นายสุภฐาน สุดาจันทร์ นางสาวสุจิตรา ชวตรรัมย์	นายจิระศักดิ์ ธารสุจกระจำง
พิมพ์ครั้งที่ ๑	: กรกฎาคม ๒๕๖๓	
จำนวนพิมพ์	: ๕๐๐ เล่ม	

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

วิสุทธีมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๒.-- พระนครศรีอยุธยา :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2563.

144 หน้า.

1. วิสุทธีมรรค. I. ชื่อเรื่อง.

294.312

ISBN 978-616-300-665-3

จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรศัพท์ ๐๓๕ ๒๔๘๐๐๐ ต่อ ๘๕๕๕-๘๕๕๙

โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘-๕๕๕

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีโครงการพัฒนาหนังสือประกอบการศึกษา พระปริยัติธรรม ปีงบประมาณ ๒๕๖๓ มีวัตถุประสงค์หลัก คือ (๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัย (๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ทันสมัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนา ให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

โครงการนี้เกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของท่านผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย ช่วยกันพัฒนาหนังสือคู่มือประกอบการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ตั้งแต่หลักสูตรชั้นประโยค ๑-๒ ถึงเปรียญธรรม ๙ ประโยค ให้มีเนื้อหาสาระถูกต้อง เป็นที่ยอมรับของพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงผู้ที่สนใจ

คัมภีร์ **วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส** เป็นคัมภีร์ภาคภาษาบาลี ที่ท่านพระพุทโธสภาจารย์ ได้ถอดถ่ายสารัตถะจากพระไตรปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียบเรียงปรุงแต่งเข้าระเบียบไว้โดยย่อสั้น แต่มีข้อความล้วนเป็นสาระสำคัญเพียง ๒๓ ปริจเฉท กล่าวคือ พระวินัยปิฎก มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยใจความ ได้แก่ศีล อยู่ใน ๒ ปริจเฉท คือสีลนิกาย และชฎกนิกาย พระสุตตันตปิฎก มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยใจความ ได้แก่ สมาธิ อยู่ใน ๑๑ ปริจเฉท ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๓ ถึง ๑๓ ได้แก่ (๓) กัมมัฏฐานคหณนิกาย (๔) ปฐวีกสิณนิกาย (๕) เสสสิกสิณนิกาย (๖) อสุภกัมมัฏฐานนิกาย (๗) ฉอนุสสตินิกาย (๘) อนุสสติกัมมัฏฐานนิกาย (๙) พรหมวิหารนิกาย (๑๐) อารูปนิกาย (๑๑) สมานนิกาย (๑๒) อิทธิวีนิกาย (๑๓) อภิญญานิกาย และพระอภิธรรมปิฎก มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยใจความก็ได้แก่ ปัญญา อยู่ใน ๙ ปริจเฉท ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑๔ ถึง ๒๒ ได้แก่ (๑๔) ชันธนิกาย (๑๕) อายตนะตุนนิกาย (๑๖) อินทริยสังจณนิกาย (๑๗) ปัญญาภูมินิกาย (๑๘) ทิฐิวินัยนิกาย (๑๙) กังขาวิตรณวิสุทธินิกาย (๒๐) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิกาย (๒๑) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิกาย (๒๒) ญาณทัสสนวิสุทธินิกาย (๒๓) ปัญญาภาวนานิสังสนนิกาย ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ ถึง ๒๒ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา นี้แหละจะเรียกว่า แผนที่หรือทางสู่พระนิพพาน

เนื้อหาของคู่มือ **วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส** เล่มนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นพระไตรปิฎกฉบับย่อ หรือจะเรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนาชนิดที่ย่อมาอย่างครบถ้วน เพราะพระพุทโธสภาจารย์ ท่านแต่งถอดถ่ายมาจากพระไตรปิฎก ทั้งด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ อย่างครบถ้วน สามารถที่จะช่วยส่งผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานให้บรรลุถึงจุดหมายคือพระนิพพาน ได้อย่างแท้จริง

(๔)

พระพุทธโฆสจารย์ได้มุ่งอธิบายถึงหลักการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ในพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากศีล สมาธิ ปัญญา ดังคำปรารภในคัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาค ๑ ตอนหนึ่ง ที่กล่าวไว้ว่า “พระไตรปิฎกทั้งหมดนี้ มีอรรถกถาเฉพาะแต่ละคัมภีร์ แต่ว่าคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายเหล่านั้นในระหว่าง ๑,๐๐๐ ปี ได้สูญหายไปจากชมพูทวีป จนหมดสิ้นไม่สามารถจะใช้อ้างอิงในการรจนาคัมภีร์ได้ ด้วยว่า ในคราวนั้น พระพุทธโฆสจารย์ ผู้เป็นศิษย์ของพระเวทสะ เป็นพระภิกษุรูปหนึ่งผู้มีความรู้ความสามารถเป็นอย่างดี ได้เรียนพระไตรปิฎกจากพระอุปัชฌาย์ของตนจบแล้ว จึงได้รจนาคัมภีร์ ญาโณทัย เสร็จแล้วได้เริ่มรจนาคัมภีร์ อัญญุสาลีนิ ซึ่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมสังคณี และคัมภีร์อรรถกถาพระปริตร แต่ไม่มีคัมภีร์อรรถกถาสำหรับอ้างอิง พระเวทสะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ จึงแนะนำท่านให้เดินทางไปเรียน และปริวรรตอรรถกถาทั้งหลายที่มีอยู่ในภาษาสีหฬในลังกาทวีปให้กลับมาเป็นภาษามคธ จะได้เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก พระพุทธโฆสจารย์จึงเดินทางไปยังลังกาทวีปไปพักยังสำนักของพระสังฆपालเถระ ณ วัดมหาวิหาร เมื่อได้สดับรับฟังและศึกษาอรรถกถาทั้งหมดแล้ว เชื่อมั่นว่าเป็นอรรถกถาที่พระผู้มีพระภาคได้อธิบายไว้ จึงตกลงใจที่จะปริวรรตคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด แต่เมื่อไปขออนุญาตปริวรรตคัมภีร์ จากพระสงฆ์ที่อยู่ในสำนักมหาวิหารแล้วกลับไม่ได้รับอนุญาต โดยทันที เพราะคณะสงฆ์ยังไม่เห็นความสามารถของท่าน จึงขอให้ท่านแสดงความสามารถก่อน โดยการรจนาคัมภีร์ขึ้นมาเล่มหนึ่ง จากข้อความที่คณะสงฆ์กำหนดให้ โดยได้นำคาถาในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ซึ่งเป็นคาถาที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามของเทวดาที่ไปพุลถามว่า

หมูสัตว์ รกชฎทั้งภายใน รกชฎทั้งภายนอก
รุงรังไปด้วยรกชฎ ข้าแต่พระโคตม เพราะเหตุนี้
ข้าพระองค์ จึงขอกราบทูลถามพระพุทธองค์
ใครจะพึงถางรกชฎอันนี้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นรชน ผู้มีปัญญา เป็นภิกษุ
มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร
ตั้งตนไว้ในศีลแล้วทำจิตและปัญญาให้เจริญอยู่
เธอพึงถางรกชฎอันนี้ได้

การกำหนดแยก ได้แก่ การสันนิษฐานด้วยสามารถแห่งการเข้าไปกำหนดสภาวะได้ ฯ การกำหนด
ธาตุ ๔ ชื่อว่าจตุธาตุวัญฐาน ฯ จตุธาตุวัญฐานนี้ นั้น มาแล้วโดย ๒ ประการ คือ โดยสังเขป
และโดยพิสดาร ฯ จตุธาตุวัญฐานนั้น มาในมหาสติปัฏฐานสูตร โดยสังเขป มาใน มหาหัตถิ-
ปโทปมสูตร ใน ราหุโลวาทสูตร และในธัตตวิภังค์ โดยพิสดาร ฯ

การทำเชิงอรรถ ทำตามภาษาบาลีต้นฉบับซึ่งมีจำนวนมากโดยอ้างตามแบบภาษาบาลี
ต้นฉบับ เปลี่ยนแต่หน้าตามพระไตรปิฎกภาษาไทย ยังทำเชิงอรรถเพิ่มเติมในที่ที่เห็นสมควร
เพื่อให้ผู้ต้องการสืบค้นสามารถสืบค้นในพระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยและคัมภีร์
พระพุทธศาสนา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งภาษาบาลี อรรถกถา ฎีกา
และอนุฎีกา โดยได้อ้างเล่ม ข้อ หน้า ให้สืบค้นได้

ขออนุโมทนาขอบคุณคณาจารย์ ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ กองวิชาการ ตลอดถึงท่านผู้มี
ส่วนเกี่ยวข้อง กล่าวคือ ผู้แปล ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ คณะทำงาน และคณะบรรณาธิการ ที่ช่วย
ดำเนินการ จัดทำต้นฉบับคัมภีร์ **วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๒ เล่มนี้** จนสำเร็จ
หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คู่มือ “วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๒” นี้ จักอำนวยประโยชน์ในการ
ศึกษาค้นคว้าทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ของพระภิกษุสามเณร นิสิต และประชาชน
ที่ใฝ่การศึกษาได้อย่างดียิ่ง อันจะอำนวยผลต่อความมั่นคงสภาพทางพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

(พระราชปรียัติกวี,ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(๘)

คำนำ

“**วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส**” ได้แปลพัฒนาขึ้นมาตามโครงการพัฒนาหนังสือประกอบการศึกษาพระปริยัติธรรม ของกองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ (๑) เพื่อสนองพันธกิจด้านบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัย (๒) เพื่อพัฒนาเนื้อหาและสื่อการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกระดับให้ครบถ้วนสมบูรณ์ทันสมัย (๓) เพื่อเผยแพร่ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับ

“**วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส**” นี้ เป็นคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทย จากคัมภีร์ วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณ์วิเสสสฺส ปจฺโม ภาโค, ทฺติโย ภาโค และ ตฺติโย ภาโค ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่เป็นภาษาบาลี ซึ่งปัจจุบัน คัมภีร์วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี ทั้ง ๓ ภาค แม่กองบาลีสนามหลวง ใช้เป็นหลักสูตร ชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค วิชาแปลมคธเป็นไทย และชั้นเปรียญธรรม ๙ ประโยค วิชาแปลไทยเป็นมคธ ในปัจจุบัน

ในการจัดทำต้นฉบับคัมภีร์ **วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส** ภาค ๑-๓ แบ่งเป็นภาคละ ๒ เล่ม เพื่อให้เล่มที่แปลเป็นภาษาไทย มีเนื้อหาเหมาะสม กล่าวคือ

วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๑ เล่ม ๑ วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๑ เล่ม ๒

วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๑ วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๒ เล่ม ๒

วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๓ เล่ม ๑ วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาค ๓ เล่ม ๒

สำหรับหนังสือคู่มือ **วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส** ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๖ เล่มดังกล่าว อาศัยสำนวนการแปลของหนังสือวิสุทธิมรรค ภาค ๑ และภาค ๒ สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มาเป็นแบบ แล้วปรับสำนวนการแปลของเนื้อหาให้สอดคล้องกับหนังสือหลักสูตร วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ภาคที่ ๑-๓ ที่ทางแม่กองบาลีสนามหลวงกำหนดใช้ในการแปลนั้น ได้ทำเชิงอรรถอธิบายเพิ่มเติมในสำนวนการแปลบางคำเพื่อให้ผู้ใคร่ต่อการศึกษาสามารถนำไปสืบค้น ในพระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยและคัมภีร์พระพุทธศาสนา ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอื่น ๆ เช่น อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา โดยได้อ้างเล่ม ข้อ หน้า ให้สืบค้นไว้ ต่อจากนั้น จึงให้ผู้ทรงคุณวุฒิมาตรวจสอบเนื้อหาความถูกต้อง แล้วให้คณะทำงาน กองวิชาการเป็นผู้ตรวจทาน และส่งให้มีบรรณาธิการตรวจสอบเนื้อหาอีกครั้งหนึ่ง จึงจัดพิมพ์

(๙)

สำหรับคู่มือ **วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส** ภาค ๒ เล่ม ๒ นี้ เป็นหลักสูตร ชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยค วิชาแปลมคธเป็นไทย ชั้นเปรียญธรรม ๙ ประโยค วิชาแปลไทยเป็นมคธ มีเนื้อหาประกอบด้วย ๓ นิเทศ คือ (๑๑) สมานินิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญปฏิบัติกุศลสัมมากรรมฐานกับธาตุวัตถานกรรมฐาน อันเป็นกรรมฐานหมวดสุดท้ายของสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ (๑๒) อธิวิธินิเทศ แสดงถึงวิธีการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ๑๐ ประการ มีอธิษฐานอธิติ เป็นต้น ซึ่งสามารถอธิษฐานให้เป็นไปได้ต่าง ๆ อันเป็นผลสำเร็จมาแต่สมถกรรมฐานที่เจริญได้ที่แล้ว (๑๓) อภิญาณินิเทศ แสดงถึงอภิญาญา ๖ ประการ มีทิพพโสต คือหุทิพย์ สามารถฟังเสียงพิเศษได้ เป็นต้น อันเป็นผลสำเร็จมาแต่สมถกรรมฐาน เช่นเดียวกัน

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้ จะยังประโยชน์ต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นกับผู้เกี่ยวข้อง ตามวัตถุประสงค์ของโครงการพอสมควร จึงขอขอบคุณท่านที่ได้มีส่วนร่วมทำให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้ ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้ท่านทั้งหลาย ทั้งผู้บริหาร ผู้แปล ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสำนวน คณะบรรณาธิการ และท่านผู้ให้การสนับสนุนด้านการศึกษาเกี่ยวกับ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งหลาย จงมีความเจริญในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว โดยทั่วกัน และอุทิศในการดำเนินงานจัดทำต้นฉบับบูชาคุณท่านพระพุทโธสภาจารย์ ผู้รณาวิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสสนี้ และบูรพาจารย์ผู้สืบต่อศาสนธรรมคำสอนมาโดยลำดับ

กองวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรกฎาคม ๒๕๖๓

(๑๐)

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีสันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถาคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ปณจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)

ช.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปัญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ช.จุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ส. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ป. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ปัญฐาน	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
------------------	--------------------	------------

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
------------------	---	------------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาเวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาพรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อ.อ. (ไทย)	= มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทฺธิ อุปริปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง. เอกก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ธรรมปทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.เอกก.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.ติก.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ติกนิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ชา.อสีติ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย อสีตินิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค สมโฆวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาบาลี)

(๑๒)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถุปภาสนี สีลกขณธวคคฎีกา (ภาษาบาลี)

ที.ม.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถุปภาสนี มหาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. ฎีกา (บาลี) = ปรมตถมณชฺสา วิสุทฺธิมคคมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำปรารภ	(๓)
คำนำ	(๘)
อักษรย่อชื่อคัมภีร์	(๑๐)
(๑๑) สมานินิเทศ ว่าด้วยสมาธิ	๑
ว่าด้วยอาหารเรปฏิกุลสัญญา	๑
อาหาร ๔ อย่าง	๑
สิ่งที่อาหารนำมา	๑
ภัยที่เกิดเพราะอาหาร	๑
กพหิงการาหารที่ประสงคในอาหารเรปฏิกุลสัญญา	๒
พิจารณาอาหารโดยอาการ ๑๐ อย่าง	๒
๑. โดยการไป	๒
๒. โดยการแสวงหา	๓
๓. โดยการบริโภค	๔
๔. โดยโกฏฐาสะอันเป็นที่อาศัย	๕
๕. โดยที่สั่งสม	๕
๖. โดยอาหารที่ยังไม่ย่อย	๕
๗. โดยเป็นอาหารที่ย่อยแล้ว	๖
๘. โดยผล	๖
๙. โดยการหลั่งออก	๖
๑๐. โดยความแปดเปื้อน	๗
อาหารเรปฏิกุลสัญญาญาณ	๘
อานิสงส์แห่งอาหารเรปฏิกุลสัญญา	๘
ว่าด้วยจตุธาตุมูลฐาน : การกำหนดธาตุทั้ง ๔	๘
บพมาตีกา	๘
จตุธาตุมูลฐาน ๒ ประการ	๙
จตุธาตุมูลฐานโดยสังเขป	๙

(๑๔)

ขยายความมหาสติปัฏฐานสูตร	๙
อธิบายความในมหาหัตถิปโทปมสูตร	๑๑
อาโปธาตุ	๑๑
เตโชธาตุ	๑๑
วาโยธาตุ	๑๒
ภavanaโดยพิสดาร	๑๓
ภavanaธาตุกัมมัฏฐานสำหรับคนมีปัญหาเกล้า	๑๓
วิถถารนัย : นัยโดยพิสดาร	๑๔
ภavanaกัมมัฏฐานโดยอาการ ๔	๑๔
ภavanaโดยสสัมภารสังเขป	๑๔
ภavanaโดยสสัมภารวิภัติ	๑๕
ภavanaในปฐวีโกฏฐาสะทั้งหลาย	๑๕
ปฐวีโกฏฐาสะ	๑๕
ผมทั้งหลาย	๑๕
ชนทั้งหลาย	๑๕
เล็บทั้งหลาย	๑๖
ฟันทั้งหลาย	๑๖
หนัง	๑๖
เนื้อ	๑๗
เอ็นทั้งหลาย	๑๗
กระดูกทั้งหลาย	๑๘
เยื่อในกระดูก	๑๘
ไต	๑๙
หัวใจ	๑๙
ตับ	๑๙
พังผืด	๑๙
ม้าม	๒๐
ปอด	๒๐
ไส้ใหญ่	๒๐

ไส่่น้อย	๒๑
อาหารใหม่	๒๑
อาหารเก่า	๒๑
มันสมอง	๒๑
อาโปโกฏฐาสะ	๒๒
ดี	๒๒
เสลด	๒๒
น้ำหนอง	๒๒
เลือด	๒๓
เหงื่อ	๒๓
มันชั้น	๒๔
น้ำตา	๒๔
มันเหลว	๒๔
น้ำลาย	๒๕
น้ำมูก	๒๕
ไขข้อ	๒๕
น้ำมูตร	๒๖
เตโชโกฏฐาสะ	๒๖
วาโยโกฏฐาสะ	๒๖
ภาวนาโดยสลักขณสังเขป	๒๗
ภาวนาโดยสลักขณวิภัติ	๒๘
มนสิการธาตุโดยอาการ ๑๓	๒๘
๑. โดยความหมายของคำ	๒๘
๒. โดยกลาปะ (คือ เป็นกลุ่มก้อน)	๒๙
๓. โดยส่วนที่ย่อยแล้ว	๒๙
๔. โดยอาการมีลักษณะเป็นต้น	๓๐
๕. โดยสมุฏฐาน	๓๐
๖. โดยความเป็นต่าง ๆ กันและความเป็นอันเดียวกัน	๓๐

(๑๖)

- ความมีปรากฏการณ์ใหญ่	๓๑
- ความเสมอด้วยมหาภูต	๓๑
- ความที่ต้องบริหารใหญ่	๓๑
- ความมีวิการใหญ่	๓๑
- ความเป็นของใหญ่และเป็นของจริง	๓๓
๗. โดยแยกกันได้และแยกกันไม่ได้	๓๓
๘. โดยที่เข้ากันได้และเข้ากันไม่ได้	๓๔
๙. โดยความแปลกกันแห่งธาตุภายในกับธาตุภายนอก	๓๔
๑๐. โดยรวมเข้าด้วยกัน	๓๔
๑๑. โดยเป็นปัจจัย(ของกันและกัน)	๓๔
๑๒. โดยไม่มีความคิดคำนึง	๓๔
๑๓. โดยจำแนกปัจจัย	๓๕
ธาตุวิภูฐานให้สำเร็จเพียงอุปจารสมาธิ	๓๖
อานิสงส์แห่งจตุธาตุวิภูฐาน	๓๖
สรูปสมาธินิเทศ	๓๗
อานิสงส์การเจริญสมาธิ ๕ ประการ	๓๗
๑. มีทิภูฐธรรมสุขวิหารเป็นอานิสงส์	๓๗
๒. มีวิปัสสนาเป็นอานิสงส์	๓๘
๓. มีอภิญาเป็นอานิสงส์	๓๘
๔. มีภพวิเศษเป็นอานิสงส์	๓๘
๕. มีนิโรธเป็นอานิสงส์	๓๘
ทบทวนลำดับนิเทศที่กล่าวมาแล้ว	๓๙
(๑๖) อิทธิวิธินิเทศ ว่าด้วยวิธีแสดงฤทธิ์	๔๐
โลกียอภิญา ๕ ประการ	๔๐
การฝึกจิต ๑๔ วิธี	๔๐
๑. โดยตามลำดับกสิณ	๔๑
๒. โดยย้อนลำดับกสิณ	๔๑
๓. โดยทั้งตามลำดับและย้อนลำดับกสิณ	๔๑
๔. โดยตามลำดับฌาน	๔๑

๕. โดยย่อนลำดับฉาน	๔๒
๖. โดยทั้งตามลำดับและย่อนลำดับฉาน	๔๒
๗. โดยข้ามฉาน	๔๒
๘. โดยข้ามภสิณ	๔๒
๙. โดยข้ามทั้งฉานทั้งภสิณ	๔๒
๑๐. โดยเลื่อนองค์ฉาน	๔๒
๑๑. โดยเลื่อนอารมณ์	๔๒
๑๒. โดยเลื่อนทั้งฉานทั้งอารมณ์	๔๒
๑๓. โดยกำหนดองค์	๔๓
๑๔. โดยกำหนดอารมณ์	๔๓
การทำฤทธิ์เป็นงานหนัก	๔๓
เรื่องพระมหารักขิตเถระ	๔๔
เรื่องพระปริตตายุกเถระ	๔๔
ผู้มีความเพียรกล้าไม่ต้องฝึกทำฤทธิ์	๔๔
วิธีทำความเพียร(โยคะ)	๔๕
วินิจฉัยปาฐะมี โส เอว สมานิตเต จิตเต เป็นต้น	๔๕
วินิจฉัยพระบาลีอีกนัยหนึ่ง	๔๖
ฤทธิ์ ๔ นัย คือ สำเร็จ เกิดผล ได้ตามประสงค์ เจริญ	๔๗
ฤทธิ์ ๑๐ ประการ	๔๗
๑. ฤทธิ์ที่อธิษฐาน : อธิษฐานา อิติ	๔๘
๒. ฤทธิ์ที่แสดงได้ต่างๆ : วิภูพพนา อิติ	๔๘
๓. ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ : มโนมยา อิติ	๔๘
๔. ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ : ญาณวิปฬารา อิติ	๔๙
ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณของพระพากุลเถระ	๔๙
ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณของพระสังกัจจเถระ	๔๙
ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณของพระภูตपालเถระ	๔๙
๕. ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ : สมานิตวิปฬารา อิติ	๔๙
ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิของพระสารีบุตรเถระ	๕๐
ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิของพระสิญชีวเถระ	๕๐

(๑๘)

กฤษีที่แผ่ไปด้วยสมาธิของพระชาณุโกณฑัญญเถระ	๕๐
กฤษีที่แผ่ไปด้วยสมาธิของนางอุตตรา	๕๑
กฤษีที่แผ่ไปด้วยสมาธิของอุบาสิกาสามาวดี	๕๑
๖. กฤษีที่เป็นของพระอริยะ : อริยาอิตติ	๕๑
๗. กฤษีที่เกิดจากวิบากกรรม : กัมมวิปากชาอิตติ	๕๒
๘. กฤษีของบุคคลผู้มีบุญ : ปุญญวโตอิตติ	๕๓
๙. กฤษีที่สำเร็จจากวิชา : วิชชามยาอิตติ	๕๔
๑๐. ชื่อว่ากฤษี เพราะมีสภาวะสำเร็จด้วยการประกอบชอบในส่วนนั้นๆ เป็นปัจจัย	๕๔
กฤษีที่ประสงคในอิทธิวิธะ	๕๔
แก้ความปาฐะ	๕๔
พหูภวาปาฏิหาริย์ : ทำคนเดียวให้เป็นคนมาก (กฤษีอริชฺฐาน)	๕๔
ภูมิแห่งกฤษี ๔ อย่าง	๕๕
บาทแห่งกฤษี ๔ อย่าง	๕๖
บทแห่งกฤษี ๘ อย่าง	๕๗
มูลแห่งกฤษี ๑๖ อย่าง	๕๗
กฤษีสำเร็จเพราะอริชฺฐาน	๕๘
เรื่องพระจูลป็นถกเถระแสดงกฤษี	๕๘
ทำคนเดียวให้เป็นคนเดียว	๖๒
ทำให้ปรากฏ ทำให้หายไป	๖๒
ทำสิ่งกำบังให้เปิดเผย	๖๒
เรื่องพระพุทฺธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์	๖๓
เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระทำอาวิภาวปาฏิหาริย์	๖๔
เรื่องพระพุทฺธเจ้าแสดงอาวิภาวปาฏิหาริย์	๖๔
เรื่องพระธัมมทินนเถระแสดงกฤษี	๖๕
ติโรภาวปาฏิหาริย์ทำสิ่งเปิดเผยให้กำบัง	๖๕
เรื่องพระพุทฺธเจ้าแสดงกฤษีแก่สกุลบุตรและพระเจ้ามหากัปปินะ	๖๖
เรื่องพระมหินท์แสดงกฤษีวันที่มาถึงตัมพปณฺธิทวีป	๖๖
อธิบายปาฏิหาริย์ทั้งสองอีกนัยหนึ่ง	๖๖

ปาฏิหาริย์ผ่านสิ่งกีดขวางเช่นด้านนอกฝา : ตีโรกฤษทาติคมนาฏิหาริย์	๖๗
ปาฏิหาริย์ผุดขึ้นลงในแผ่นดิน : ปฐวีอุมมุขชนนิมุขชนปาฏิหาริย์	๖๘
ปาฏิหาริย์เดินบนน้ำได้ไม่แยกจากกัน : อภิขสมาโนทกคมนาฏิหาริย์	๖๙
ปาฏิหาริย์คู่บัลลังก์ในอากาศ : อากาเสปลลังกมนาฏิหาริย์	๗๐
ปาฏิหาริย์ลูปค้ำพระจันทร์และพระอาทิตย์ : จันทิมสุริยปรามสนปาฏิหาริย์	๗๑
เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระทรมาณันโทปนันทนาคราช	๗๒
ปาฏิหาริย์เหาะไปพรหมโลก	๗๕
อธิบายความในปาฐะ	๗๖
ทำที่ไกลให้เป็นที่ใกล้	๗๖
เรื่องพระจุฬสมุทเถระย่นแผ่นดิน	๗๗
ทำที่ใกล้ให้เป็นที่ไกล	๗๗
เรื่องพระมหากัสสปเถระทำของมากให้เป็นของน้อย	๗๘
เรื่องพระมหากัสสปเถระทำของน้อยให้เป็นของมาก	๗๘
เรื่องพระมหาอนุฬเถระทำของไม่ร่อยให้ร่อย	๗๘
เหาะไปด้วยทิสสมานกาย (กายที่มองเห็น)	๗๙
เหาะไปด้วยอทิสสมานกาย (กายที่มองไม่เห็น)	๗๙
๒. ฤทธิ์ที่แสดงได้ต่าง ๆ (วิภูพนาอิทธิ)	๘๐
๓. ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ(มโนมยาอิทธิ)	๘๑
(๑๓) อภิญญานิเทศ ว่าด้วยเรื่องอภิญญา	๘๒
ทิพโสตธาตุกถา ว่าด้วยทิพโสตธาตุ	๘๒
วิธีทำทิพโสต	๘๓
เจโตปริยญาณกถา ว่าด้วยเจโตปริยญาณ	๘๔
วิธีทำเจโตปริยญาณ	๘๔
อธิบายจิต ๑๖ ประเภท	๘๕
บุพเพนิวาสานุสติญาณกถา ว่าด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ	๘๖
ผู้ระลึกชาติก่อน ๖ ประเภท	๘๖
ระลึกชาติได้ในระยะเวลาต่างกัน	๘๗
ความสามารถในการระลึกชาติมีต่างกัน	๘๗

(๒๐)

เปรียบเทียบอนุภาพญาณในการระลึกชาติ	๘๘
ความระลึกชาติที่ประสงค์ในปุพเพนิวาสานุสสติ	๘๘
วิธีทำปุพเพนิวาสานุสสติ	๘๘
ความรู้ที่เป็นปุพเพนิวาสญาณ	๘๙
ความหมายคำว่าชาติ	๙๐
ความหมายคำว่ากัป เรื่องสังวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัป	๙๐
สังวัฏฏกัป ๓ ประการ	๙๐
สังวัฏฏสีมา ๓ ประการ	๙๐
พุทธเขต ๓ เขต	๙๑
พรรณาเตโชสังวัฏฏะ	๙๑
เกิดพระอาทิตย์ ๗ ดวง	๙๒
ระยะเวลาระหว่างเสื่อม	๙๓
อภัสสรพรหมลงมาเกิดกินง้วนดิน	๙๔
เกิดพระอาทิตย์	๙๔
เกิดพระจันทร์	๙๔
เกิดดวงนักษัตร คี่น วัน ทวีป	๙๕
อาหารละเอียดกลายเป็นอาหารหยาบ	๙๕
เกิดปัสสาวะ อุจจาระ เพศ เมถุน สร้างบ้านเรือน	๙๖
ปักปันเขตแดน เกิดการแย่งชิง ลักขโมย	๙๖
มหาสมมตราช : พระราชาองค์แรก	๙๖
๔ อสงไขยเป็น ๑ มหากัป	๙๗
พรรณาอาโปสังวัฏฏะ	๙๗
พรรณาวาโยสังวัฏฏะ	๙๘
อสงไขยกัปในวาโยสังวัฏฏะ	๙๙
โลกพิณาศเพราะอกุศลมูล	๙๙
แก้ปาฐะที่แสดงการระลึก	๙๙

จตุปบาทญาตกถา : ว่าด้วยความรู้การตายและการเกิด	๑๐๑
ทิพยจักขุ	๑๐๑
ยถากัมมุปกณฺฐาน	๑๐๒
ทุจริต	๑๐๓
อริยุปวาท	๑๐๓
เรื่องภิกษุหนุ่มว่าร้ายพระอริยะ	๑๐๔
วิธีขอขมา	๑๐๔
มิจฉาทิฏฐิ	๑๐๕
คติ ๔ ประการ : อบาย ทุกติ วินิบาต นิระยะ	๑๐๕
สุคติ : โลกสวรรค์	๑๐๖
เริ่มทำทิพยจักขุ	๑๐๗
เรื่องบุรุษเดินทางกลางคืนด้วยคบเพลิงหญ้า	๑๐๗
ทิพยจักขุเป็นอันตรายต่อปุถุชน	๑๐๘
ลำดับ(การเกิด)ทิพยจักขุ	๑๐๘
ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดในอภิญา	๑๐๙
อารัมมณกถา : ว่าด้วยอารมณ์	๑๐๙
อิทธิวิธญาณเป็นไปในอารมณ์ ๗	๑๐๙
เรื่องพระมหากัสสปเถระอธิษฐานพระมหาธาตุ	๑๑๐
เรื่องพระอัสสคตเถระอธิษฐานบ่อน้ำ	๑๑๐
ทิพโสตธาตุเป็นไปในอารมณ์ ๔	๑๑๑
เจโตปริยญาณเป็นไปในอารมณ์ ๘	๑๑๑
ปัจจุบันจิต ๓	๑๑๒
ขณะปัจจุบัน	๑๑๒
สันตติปัจจุบัน	๑๑๒
อทธาปัจจุบัน	๑๑๒
บุพเพนิวาสญาณเป็นไปในอารมณ์ ๘ ประการ	๑๑๔
ทิพยจักขุญาณเป็นไปในอารมณ์ ๔ ประการ	๑๑๕
อนาคตังสญาณเป็นไปในอารมณ์ ๘ ประการ	๑๑๖
ยถากัมมุปกณฺฐานเป็นไปในอารมณ์ ๕ ประการ	๑๑๖

(๒๒)

บรรณานุกรม	๑๑๘
ผู้พัฒนาเนื้อหาคัมภีร์วิสุทธิมรรค	
- ที่ปรึกษา	๑๒๑
- คณะบรรณาธิการคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค ๒ เล่ม ๒	๑๒๑
- ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค ๒ เล่ม ๒	๑๒๒
- คณะผู้แปลคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค ๑-๓	๑๒๒
- ผู้จัดรูปเล่มคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค ๒ เล่ม ๒	๑๒๒